

Arü İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Aru Journal of Theological Studies

Aralık/December/15/2024

Arap Edebiyatında Hece Harflerinin Anlamı

The Meaning of Syllable Letters in Arabic Literature

Ömer Yıldız

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı,
Batman/Türkiye

PhD Lecturer, Batman University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Batman/Türkiye

e-mail: omer.yildiz@batman.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0005-6827

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 23.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted Date: 12.12.2024

Yayın Tarihi | Published Date: 15.12.2024

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık/December

İntihal:

Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif Hakkı:

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmaların telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0

Uluslararası Lisans (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Web Adresi:

aruilahiyatarastirmalaridergisi.com

Arap Edebiyatında Hece Harflerinin Anlamı

Öz

Dil ile ifade edilen duygu ve düşünceleri kayıt altına alan ve sonraki nesillere ulaştıran yazının, büyük bir öneme sahip olduğu muhakkaktır. Bir bakıma yazı, duyulan sesleri görülen şekillere dönüştüren büyülü bir araçtır. Bu sebeple edipler “yazı iki dilden biridir” vecizesini söylemişlerdir. Şüphesiz yazıyı oluşturan harflerin mahiyeti hakkında fikirler ileri sürülmüştür. Arap dilinde cümleye farklı anlamlar katan me’ânî harfler, isim-fiil hakkında bilgi veren tüm eserlerde değerlendirilmiştir. Aynı şekilde kelimeleri oluşturan hece harfleri de birçok ilim ehlinin fikir yürüttüğü bir konu olmuştur. Tefsir, hadis, tasavvuf vb. alanlarda yazılmış eserlerde hece harfleri değerlendirilmiştir. Dilbilim açısından hece harflerinin anlamlarına dair yazılmış ilk eser Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî’ye nispet edilen küçük hacimli bir risaledir. el-Ferâhîdî bu risalede Cahiliye ve İslam dönemine mensup şairlerin hece harflerine verdikleri anlamları ele almıştır. Bu çalışmada Arap alfabesini oluşturan hece harflerinin kapsamı ve ilişkili olduğu ilim dalları kısaca ifade edilecek, ayrıca hece harflerinin ifade ettiği anlamlar ele alınacak ve bu konuda yazılmış olan şiirler tercüme edilip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Hece Harfleri, el-Ferâhîdî, Elif-bâ, Şiir.

The Meaning of Syllable Letters in Arabic Literature

Abstract

It is certain that writing, which records the feelings and thoughts expressed through language and conveys them to the next generations, has a great importance. In a way, writing is a magical tool that transforms heard sounds into seen shapes. For this reason, poets have said that "writing is one of two languages". Undoubtedly, ideas have been put forward about the nature of the letters that make up writing. In the Arabic language, the me'ânî letters that add different meanings to the sentence are evaluated in all works that give information about the noun-verb. Likewise, the syllable letters that make up words have also been a subject of many scholars' opinions. Syllabic letters have been evaluated in works written in the fields of tafsir, hadith, mysticism, etc. In terms of linguistics, the first work written on the meanings of syllabic letters is a small treatise attributed to Khalil b. Ahmad al-Farâhîdî. In this treatise, al-Farâhîdî discussed the meanings given to the syllabic letters by the poets of the Jahiliyya and Islamic periods. In this study, the scope of the syllabic letters that make up the Arabic alphabet and the branches of science with which they are related will be briefly explained. In addition, the meanings of the syllabic letters will be discussed and the poems written on this subject will be translated and evaluated.

Keywords: Arabic Language, al-Farâhîdî, Syllable letters, Elif-bâ, Poetry.

Giriş

Kur’ân-ı Kerim, Hadis-i şerif, Arap şiiri ve nesrinde bulunmasından dolayı harf sözcüğü müfessir, muhaddis, lügat ve nahiv âlimlerinin ilgi alanına girmiş ve hece harflerinin anlamları hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Öyle ki sadece إِنَّ هَذَا

سَبْعَةَ أَحْرَفٍ الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ “Şüphesiz bu Kur’ân yedi lügat üzere indirilmiştir,”¹ hadis-i şerifinde geçen harf sözcüğü için bile otuz beş, bazı aktarımlara göre kırk farklı anlam verilmiştir.² Harf sözcüğünün geçtiği ifadelerde metnin nüzul, vurûd ve inşâd sebebi dikkate alındığında lügat anlamı olarak “Şek, şüphe³, durum, taraf⁴, yön, takip edilen yol⁵, lügat⁶, harf⁷, kenar, kıyı, taraf, uç, zirve, yöntem, su yatağı, sıska veya büyük deve,”⁸ anlamlarına delalet ettiği ifade edilebilir. Terim anlamı itibarıyla harf kavramının birbirinden farklı birçok tanımı yapılmıştır. Harfin ıstılah tanımına dair çalışmalarda en uygun tanımın الحرف ما لا يقبل شيئا من علامات الإسم وعلامات الفعل “Harf; isim ve fiilin özelliklerinden hiçbirini taşımayan kelimedir” şeklinde olan tanım olduğu ifade edilmiştir.⁹ Çalışmamız, hece harflerinin kapsamı ve bu harflerin isimlerinin ifade ettiği anlamlar üzerine olmasından dolayı terimsel anlamını verdiğimiz me‘ânî harflerine ve özelliklerine değinmeyeceğiz.

Bilindiği üzere kelimenin üç kısmından biri olan harfler, temel taksimata göre me‘ânî ve mebânî harfler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki kısım da İslami ilimlerde detaylıca ele alınıp değerlendirilmiştir. Mebânî harfler İslam edebiyatında “hurûfu’l-mebânî”, “hurûfu’l-hicâ”, “hurûfu’t-teheccî,”¹⁰ hurûfu’l-Arabiyye ve “hurûfu’l-mu‘cem”¹¹ terkipleriyle de kullanılmaktadır. Aynı şeyi ifade eden bu kullanımlardan her biri hece harflerinin bir yönüne işaret etmektedir. “Hurûfu’l-mebânî” denilmesi harflerin kelimelerin binasını oluşturma yönüne; “hurûfu’l-hicâ” veya teheccî

¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, (Dâru tavkî’n-necât, 1422), Kitâbu fedâilî’l-Kurân, (No: 4992).

² Subhî es-Sâlih, *Mebâhisu fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1977), 103.

³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kurân*, thk, Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 2000), 18/576.

⁴ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa‘lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân*, thk, Ebû Muhammed b. Aşûr, (Beyrut: Dâru ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî, 2002), 7/10.

⁵ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi ‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk, Hişâm Semîr el-Buhârî, (Riyad: Dâru ‘alemi’l-kutub, Riyad 2003), 1/68.

⁶ Ebu’l-Mutarraf Abdurrahman b. Mervân el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, thk. Âmir Huseyn Sabrî, (Katar: Dâru’n-nevâdir, 2008), 1/232.

⁷ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, (Musul: Mektebetu’l-‘ulûm ve’l-hikem, 1983), 9/130.

⁸ Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânu’l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru sâdır, ts.), 9/41; Muhammed b. Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk, Komisyon, b.y: Dâru’l-hidâye, ts., 23/128-131; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-munîr fî garîbi Şerhi’l-kebir li’l-Râfiî*, (Beyrut: el-Mektebetu’l-ilmîyye, ts.), 1/131.

⁹ Geniş bilgi için bakınız. M. Edip Çağmar, “Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *AÜİFD*, 43/2, (2002), 397.

¹⁰ Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Kefevî, *Kitâbu’l-kulliyât*, thk, Adnan Dervîş- Muhammed el-Mısırî, (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 1998), 614.

¹¹ Bahâüddîn Abdullah b. ‘Akîl. el-Musâid alâ teshîli’l-fevâid. thk. Muhammed Kâmil Berakât, (Dımaşk: Dâru’l-fikr, 1045 h), 4/239.

denilmesi bağımsız hece oluşturma yönüne; “hurûfu’l-mu‘cem” ise bazılarının noktalı olması ve noktayla birbirinden ayrılması anlamında kullanılmaktadır.¹²

Hece Harflerinin Kapsamı

Hece harfleri Kur’an-ı Kerim’in bazı surelerinin başında bulunan mukatta‘a harflerinden dolayı tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, felsefe, edebiyat, lügat vb. birçok bilim dalının ilgi alanına girdiği görülmektedir. Bunları detaylı bir şekilde ele almak çalışmanın hacmini aşacağı için hece harflerinin söz konusu alanlarla ilgisine kısaca şu şekilde değinebiliriz: Tefsir alanında, bazı surelerin başlangıcında bulunan hurûf-i mukatta‘alardan dolayı hece harflerine dair yorumlar yoğun bir şekilde geçmektedir.¹³ Örneğin İbn Abbâs’tan (ö. 68-687) rivayet edilen bir nakle göre: elif lâm mim harfleri ile Allah, Cebrail ve Muhammed kastedilmektedir.¹⁴ Aynı şekilde hece harfleri tasavvuf ilminde yoğunlukla işlenmiştir. Hece harflerine dair müstakil birçok eseri bulunan İbn Arabî (ö. 638/1240) hece harfleri hakkında: “Biliniz ki, harfler Allah’ın sırlarından bir sırrı temsil ediyorlar. Bunları bilmek, Allah katında bulunan gizli ilimlerin en şereflişine sahip olmaktır.”¹⁵ demektedir.¹⁶ Fıkıh ilminde namazı bozan haller ve diyet konusunda hece harflerine değinilmektedir.¹⁷ İbn Sînâ da (ö. 428/1037) mukatta‘a harfleri ile ilgili telif ettiği *er-Risâletü’n-nevrûziyye* adlı risalede hece harflerinin delaleti hakkında bilgiler vermiştir.¹⁸ Hece harfleri aşırı fırkalar arasında da kullanılmıştır. el-Muğîre b. Saîd el-İclî’nin (ö. 119/737) kurucusu olduğu Muğîriyye fırkası, tanrının organlara sahip olduğunu ve bu organların hece harfleri şeklinde vücut bulduğunu benimsemiştir. Muğîriyye fırkasına göre elif harfi tanrının ayaklarını, “ayn” harfi gözlerini temsil etmektedir.¹⁹ Yine Fazlullah-ı Hurûfî (ö. 796/1394) tarafından kurulan bâtinî akım, hece harflerinin esrarına dayanmaktadır.²⁰

¹² Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu’l-a‘şâ*, (Kahire: el-Matba‘atu’l-emîriyye, 1914), 3/20; Ferruh Kahraman, “Alfabenin icadı ve harflerin kökeni”, *Marife dini araştırmalar dergisi*, 20/2, (2020), 764.

¹³ Bkz. Halil Akçay, “Mâtürîdî’de Âyetleri Tevilde Kinaye unsuru” *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), s. 852-835.

¹⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur‘ân*, 1/155.

¹⁵ Muhyiddin Muhammed b. Ali b. ‘Arabî, *Resâilu İbn ‘Arabî*, (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, 2001), s. 83.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ali Akpınar, “Kur’an’da Hece Harfleri (Hurûf-i Mukattaa) ve Kuşeyri nin Hece Harfleri Yorumu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Ankara 2003), 55-72.

¹⁷ Alâuddin el-Kâsânî, *Bedâ‘iu’s-sanâi‘ fi tertîbi’s-şerâ‘i’*, (Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabî, 1982), 1/224.

¹⁸ Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh b. Sînâ, *Tis‘u resâ’il fi’l-hikme ve’t-tabiiyyât*, (Kahire Dâru’l-‘Arab, ts.), 138-140.

¹⁹ Ebû Mansûr Abdulkâhır el-Bağdâdî, *el-Farku beyne’l-fırak ve beyânu fırkati’n-nâciye*, (b.y: Dâru’l-âfâki’l-cedîde, 1977), 229.

²⁰ Sacide Gökmen, “Hurûfilik ve Misâli’nin Bir Gazelinin Hurûfilik Bağlamında Şerhi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9/1 (Nisan 2017), 433-452; Hüsamettin Aksu, “Hurûfilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/408-412.

Arap edebiyatında da hece harfleri önemli bir yere sahiptir. Hem yazımsal şekilleri itibariyle Arap şiirinde genellikle teşbih unsuru olarak kullanılmış hem de anlamları itibariyle müstakil beyitlerin veya mukatta‘a şiirlerin konusu olmuştur. Özellikle Abbâsî döneminde hece harflerinin yazım şekilleri göz önüne alınarak teşbih içerikli şiirler inşa edilmiştir. Örneğin Ebu'n-Necm el-İclî²¹ (ö. 130/747) aşağıdaki şiirinde yürüyüşünü lâmelif harfine benzetmektedir.

أَقْبَلْتُ مِنْ عِنْدِ زِيَادٍ كَالْحَرْفِ

تَحُطُّ رِجَالِي بِحِطِّ مُخْتَلِفِ

وَتَكْتَبَانِ فِي الطَّرِيقِ لَامَ الْفِ

“Ziyâd’ın yanından aklımı yitirmiş kişi gibi geldim. Her iki ayağım farklı çizgiler çiziyor ve yolda lâm elif yazıyordu.”²²

İbn Mu‘tez (ö.296/908) “gençliğin ölümü” ile ilgili yazdığı kasidesinde elif harfinin imla şeklini teşbih konusu yapmaktadır.

وَكَاَنَّ السُّفَاةَ بَيْنَ النَّدَامَى   أَلْفَاتُ بَيْنَ السُّطُورِ قِيَامُ

“Sâkiler (içki taşıyıcıları) içki içen dostlar arasında satırlar arasında dik duran eliflere (harfler) benzemektedirler.”²³

Söz konusu beyitte İbn Mu‘tez, sâkilerin ayakta durup oturan kişilere içki sunmalarını elif kelimesinin satırlara yazılmış harfler arasında dik durmasına benzetmektedir.

Ebu'l-Es‘ad el-İsfahânî (ö. 635/1237) aynı teşbih sanatıyla hece harflerinden “sîn” kelimesini inşad ettiği bir beyitte şu şekilde kullanmıştır.

فَكَأَنَّهُمْ وَكَأَنَّ سَاقِيَهُمْ   سَيْنٌ تُرَى قُدَّامَهَا أَلْفٌ

“Sanki onlar ve onlara içki taşıyanlar öncesinde sin (harfi) bulunan elif (harfine) benzemektedirler.”²⁴

²¹ Ebû'n-Necm el-İclî Bekr kabilesinin mensubudur. Emevî devleti döneminde şöhret bulmuştur. Abdülmelik b. Mervân ve Hişâm b. Abdülmelik’in meclislerinde bulunmuştur. Recez tarzında şiir inşad edenlerin en büyüklerinden olan şair aynı zamanda şiiri en güzel inşad eden kişilerden de sayılmaktadır. el-‘Accâc’tan daha derin ifadeye sahip olduğu zikredilmiştir. Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, (Beirut: Dâru'l-‘ilm li'l-melâyîn, 2002), 5/151.

²² Rızâ Muhammed Ahmed, *Cemâliyyâtu't-teşkîli bi'l-harf: eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-'asri'l-'Abbâsî enmûzecen*, Kulliyetu'l-adâb, Câmi'atu'l-Minyâ, 1925.

²³ Abdullah b. Mu‘tez, *Dîvânü İbn Mu‘tez*, (Beirut: Dâru sâdır, ts), 408.

²⁴ Ali b. Zâfir el-Ezdî, *Gara'ibu't-tenbîhât 'alâ 'acâ'ibi't-teşbihât*, thk, Muhammed Zağlûl Selâm-Mustafa es-Sâvî el-Cuveynî, (Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 135.

Hece harflerinin isimlerinin sahip olduğu anlamlar itibariyle de Arap şiirine konu olduğu görülmektedir. Hece harflerinin anlamları doğal olarak ilk başta lügat âlimlerinin ilgisini çekmiştir. İlk dilcilerden sayılan el-Ferâhîdî (ö. 175/791) hece harflerinin anlamlarını içeren farklı dönem ve şairlere ait beyitleri bir araya getirdiği *Me'âni'l-hurûf* adlı bir risale yazmıştır. Aynı şekilde Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Hevârî (ö. 780/1378) hece harflerinin anlamlarını ihtiva eden el-Ferâhîdî'nin zikrettiği beyitlerden farklı şiirler yazmıştır. Kemâluddîn el-Enbârî (ö. 577/1181) ve Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed er-Râzî (ö. 631/1234) ise eserlerinde hece harflerinin anlamlarını nesir halinde ifade etmişlerdir. Ayrıca er-Râzî hece harflerinin anlamlarını verdikten sonra bu harfleri kullanarak iki farklı şiir inşâ etmiştir. Çalışmamızda sırasıyla el-Ferâhîdî'nin risalesinde ele aldığı tüm şiirleri zikredip ardından el-Endelüsî'nin bazı örnek beyitlerini aktaracağız. Daha sonra el-Enbârî ve er-Râzî'nin eserlerinde bulunan nakilleri aktarıp genel bir değerlendirme yapacağız.

EL-FERÂHÎDÎ'YE GÖRE HECE HARFLERİNİN ANLAMI

el-Elif: Zayıf ve hakîr adam. Evs b. Hacer (ö. 620) şöyle demiştir:

هُنَالِكَ أَنْتَ لَا أَلْفٌ مَّهِينًا

“Sen orada zayıf ve adi biri değilsin.”²⁵

el-Bâ': Çok fazla cinsel ilişki yaşayan kişi. el-Muemmil (ö. ?)şöyle demiştir:

أُنَيْتُ أَنْتَ بَاءً جَبِينَ تَلْقَاهَا وَفِي الْمَعَارِكِ لَا تَسْتَعْمِلُ الْبَاهَا

“Ona (sevgiliye) kavuşunca çok şehvetli bir adam olduğun ve muharebede ise şehveti kullanmadığın bana bildirildi.”²⁶

et-Tâ': Sürekli sağılan inek: el-Muhelhil (ö. 525 civarı) şöyle demiştir:

أَبِي فَارِسُ الْهَيْجَاءِ فِي كُلِّ حَوْمَةٍ وَجَدُّكَ عَبْدٌ يَحْلِبُ النَّاءَ دَائِمًا

“Babam savaşın kızıştığı her yerde el-Heycâ' isimli atın süvarisidir. Deden ise sürekli inek sağan bir köledir.”²⁷

es-Sâ': Her şeyin en güzeli, nefis olanı. Ebû Zübeyd (ö. 62/681-82) şöyle demiştir:

إِذَا مَا أَنَّى ضَيْفٌ وَقَدْ جَلَّلَ الضُّحَى أَجِيءُ بِبَاءِ اللَّحْمِ وَالْحَمْرِ وَالسَّكْرِ

²⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî vd., *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, thk. Ramazan 'Abduttevvâb, (Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1982), 34.

²⁶ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 34.

²⁷ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 34.

“Kuşluk vakti (gökyüzünü) kaplarken bir misafir geldiğinde, ben şeker, içki ve etin en iyisini (ona) getiririm (takdim ederim).”²⁸

el-Cîm: Kuvvetli erkek deve. Amr (ö. ?) şöyle demiştir:

تَرَى الْبُرْلَ فِيهِ زَاتِعَاتٍ هَوَارِبًا تَجِدُنِي جِيمًا فِي الْوَعَى ذَا شَكِيمَةٍ

“Sen beni kargaşada kuvvet sahibi güçlü deve olarak bulursun, o kargaşada otlayan tecrübeli develeri de kaçır halde görürsün.”²⁹

el-Hâ: Arsız, edepsiz kadın: Ebû Zevâid (ö. ?) şöyle demiştir:

جُدُودِي بَنُو الْعَنْقَاءِ وَابْنُ مُحْرَقٍ وَأَنْتِ ابْنُ حَاءٍ بَطْرَهَا مِثْلَ مَنْجَلٍ

“Benim atalarım Ben-i ‘Ankâ’ ve İbn Muharrik kabilesindedir, sen ise arsız ve cinsel organı orağa benzeyen kadının oğlusun”³⁰

el-Hâ: Anüs kılı (çok ve uzun bir halde olduğu zaman) el-Minkarî (ö. ?) şöyle demiştir:

لَأَسْتَكَّ حَاءً فِي التَّوَاءِ كَأَنَّهُ جِبَالٌ بِأَيْدِي السَّاقِيَاتِ الْمَوَاتِحِ

“Senin anüsün kıvrımlı olmakta kuyudan su çeken bayanların ellerindeki halatlar gibi çok ve uzun kıllıdır.”³¹

ed-Dâl: Şişman bayan. İbn Ziba‘râ (ö. ?) şöyle demiştir:

حَوْرَاءٌ عَطْبُولَةٌ بَرَهْرَهَةٌ دَالٌ كَأَنَّ الْهَلَالَ حَاجِبُهَا

“O bayan kara gözlü, pürüzsüz, uzun boyunlu ve etine dolgundur. Sanki hilal onun kaşındır.”³²

ez-Zâl: Horuz ibiği, el-Hâris el-Yeşkûrî (ö. ?) şöyle demiştir:

بِهِ بَرَصٌ يَلُوحُ بِحَاجِبِيهِ كَدَالِ الدِّبِكِ يَأْتَلِقُ اثْتِلَاقًا

“Onun kaşlarında horuz ibiği gibi parlayan abraşlık (cüz zam) vardır.”³³

er-Râ: Küçük kene, zayıf adam, lületaşı, deniz köpüğü. Şair şöyle demiştir:

كَأَنَّ بَنَحْرَهَا وَمِشْفَرِيهَا وَمَخْلَجَ أَنْفِهَا رَاءً وَمَظًا

²⁸ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 35.

²⁹ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 35.

³⁰ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 36.

³¹ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 37.

³² el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 37.

³³ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 38.

“Sanki o bayanın boynunda, dudaklarında ve burnunun deliklerinde lületaşı ve ceylan kanı vardır.”³⁴

ez-Zâ': Çok yemek yiyen adam, obur kişi. Evs b. Hacer şöyle demiştir:

إِذَا احْتَفَلَ السَّرَاةَ يَكُونُ رَاءَ وَعِنْدَ النَّاسِ زَائِي جَعْظَرِيٍّ

"(O), kavmin önde gelenleriyle bir araya geldiği vakit çok yiyicidir, insanların yanında ise kendinde olmayan erdemlerle övünen zayıf adamdır."³⁵

es-Sîn: Eti ve yağı çok olan adam, şişman kişi. el-'Attâbî (ö. ?) şöyle demiştir:

بَجُودٍ عَلَى الْعَفَاةِ بَعِيرٍ مَرٍّ إِذَا مَا السِّينُ شَحَّ بِمَا يُرَادُ

"Şişman adam arzu edilen şeyde cimri davrandığında, o asil adam minnetsiz bir şekilde fakirlere ihsanda bulunur."³⁶

eş-Şîn: Çok fazla cinsel ilişkiye giren kişi. İbn Ziba'râ (ö. ?) şöyle demiştir:

إِذَا مَا الْقَلْبُ نَاهَ بِحَاجِبِيهِ فَأَنْتَ الشَّيْنُ تَفْخُرُ بِالْجَمَاعِ

"Kalp her iki kaşıyla övündüğünde sen cinsel birleşmeyle övünen azgın adamsın."³⁷

es-Şâd: Toz, toprak içinde debelenen horuz. 'Adîy (ö. ?) şöyle demiştir:

فَإِنِّي إِذَا مَا غَبَتَ عَنِّي مُعْعَدٌ كَأَنِّي صَادٌ فِي النَّقَا يَتَمَلَّمُ

“Ey Muk'ad! Sen gözümden kaybolduğundan beri ben kum tepeleri içinde çırpınan horuz gibiyim.”³⁸

ed-Dâd: Hüthüt kuşu (başını kaldırıp öttüğü zaman). Mütemmim b. Nuveyre (ö. 30/650) şöyle demiştir:

كَأَنِّي ضَادٌّ يَوْمَ فَارَقْتُ مَالِكًا أَنْوَهُ إِذَا رُمْتُ الْقِيَامَ وَاكْسَلُهُ

“Mâlik'ten ayrıldığı gün beri başını kaldırıp öten hüthüt misaliyim, ayağa kalkmaya çalıştığımda ağırlaşır tembelleşiyorum.”³⁹

et-Ṭâ': Çok fazla cinsel münasebette bulunan ihtiyar: Züheyr b. Ebî Sülma (ö. 609 [?]) şöyle demiştir:

³⁴ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 38.

³⁵ Bu beyit hem râ' harfine hem de zâ' harfine şahid olmaktadır.

³⁶ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 39.

³⁷ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 39.

³⁸ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 40.

³⁹ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 40.

أَنَا وَإِنْ قَلَّ مِنْ كُلِّ الرَّجَا أَمَلِي طَاءُ الْجِمَاعِ قَوِيٌّ غَيْرُ عَنِينٍ

“Ben -her ne kadar tüm arzularından ümidim azalmışsa da- çok ilişkiye giren, kuvvetli biriyim. İktidarsız değilim.”⁴⁰

ez-Zâ': Bayanın iki göğsü. Lebîd b. Rabî'a el-'Amirî (ö. 40/660) şöyle demiştir:

أَنْكَحْتُ مِنْ حَيٍّ عَجُوزًا هَرَمَهُ طَاءُ النَّدِيِّ كَالْحَبَاءِ هَذَرَمَهُ

“Bir kabileden her iki göğsü çadır gibi ve çok konuşan ihtiyar bir kocakarı ile nikâhlandım.”⁴¹

el-'Ayn: Deve hörgücü. Ma'n b. Zâide (ö. ?) şöyle demiştir:

أَلَا رَبُّ عَيْنٍ قَدْ دَبَّحْتُ لِطَارِقِي فَأَطَعَمْتُهُ مِنْ عَيْنِهِ وَأَطَايِهِ

“Doğrusu gece vakti gelen misafirim için birçok deve kestim ve misafirime devenin hörgücünden ve en güzel kısımlarından ikramda bulundum.”⁴²

el-Ğayn: Suya giden develer. İbnu'l-Müeyyedî (ö. ?)şöyle demiştir:

تَرَاءَتْ لِعَيْنِ الْمُدْلِجِينَ نُورَةً وَقَدْ وَرَدَتْ عَيْنٌ صُؤَيْبِ الْمَنَايِحِ

“Bir deve doğum üzereyken kirpilerin/gece yürüyenlerin gözüne bir çiçek/ateş gözüktü.”⁴³

el-Fâ': Deniz köpüğü. Hâtım et-Tâî (ö. 578 [?])şöyle demiştir:

وَمَا مُزْبَدُ طَاءٍ يَجِيئُ بِفَائِهِ بِأَجْوَدَ مِنْهُ يَوْمَ يَأْتِيهِ سَائِلُهُ

“Dileyeni (dilencisi) yanına geldiği günde Tayy kabilesinden köpüğüyle (nimetiyle) coşan Muzbed (dahi) onun kadar cömert değildir.”⁴⁴

el-Ğâf: İnsanlardan müstağni olan kişi, sinirli adam. Züheyr b. Ebî Sülma şöyle demiştir:

مُهَدَّبُ السَّجِيِّ أَرْجِيُّ قَافٌ خِصَمُ الْكَفِّ عَبْقَرِيٌّ

“O adam efendi bir karaktere sahip, engin ahlaklı, insanlardan müstağni, eli açık ve üstün zekâlıdır.”⁴⁵

⁴⁰ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 41.

⁴¹ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 41.

⁴² el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 42.

⁴³ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 42.

⁴⁴ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 42.

⁴⁵ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 43.

el-Kâf: İşleri ıslah eden adam, iffetli kişi. Kuseyyir 'Azze (ö. 105/723) şöyle demiştir:

جَوَادٌ إِذَا مَا جِئْتُ تَبْعِي نَوَالَهُ وَكَافٌ إِذَا مَا الْحَرْبُ شَبَّ شَهَابًا

“O adam ihsanını talep etmek için geldiğinde cömert ve savaş ateşinin kızıştığı anda ise işleri ıslah edendir.”⁴⁶

el-Lâm: Ağaç (yeşerdiğinde). Ebû Mihcen es-Sakafî (ö. 30/650) şöyle demiştir:

أَصْبَحْتُ فِي رَوْضَةٍ زَهْرَاءَ مُونِقَةٍ وَلَا مَهْمَا مِنْ رِيَّاحِ الدَّوِّ تَرْتَعِدُ

“O bayan zarif, çiçekli ve Devv rüzgârının esmesiyle yeşil ağaçları sallanan bir bahçede sabahladı.”⁴⁷

el-Mim: İçki, şarap. Find ez-Zimmânî (ö. ?) şöyle demiştir:

وَأَمْزَجَ الْمَيْمَ بِمَاءِ الْمَطَرِ

“Ben içkiyi yağmur suyuna katıyorum.”⁴⁸

en-Nûn: Yunus, balina, büyük balık. Şair Dehbel (ö. ?) şöyle demiştir:

نُونَانِ نُونَانٍ لَمْ يَخْطُطْهُمَا قَلَمٌ فِي كُلِّ نُونٍ مِنَ النُّونَيْنِ عَيْنَانِ

“İki nûn, iki nûn (büyük balık) var ki henüz onları hiçbir kalem çizmemiştir. O nûnların her birinde iki göz vardır.”⁴⁹

el-Hâ: Ceylanın yanağına vurulan tokat. Ebû Mürre el-Huzelî (ö. ?) şöyle demiştir:

كَأَنَّ حَدِيثَهُ وَقَدْ لَتَمْتُهُ هَاءُ عَزَالٍ يَافِعَ لَطْمَتُهُ

“Öptüğümde o mahubun yanakları tokatladığım genç ceylanın yanakları gibidir (kırmızıdır.)”⁵⁰

el-Vâv: Büyük hörgüçlü deve, zayıf adama da denilir. Ebû Zü'eyb el-Huzelî (ö. 28/648-49) şöyle demiştir:

وَكَمْ مُجْتَدٍ أَعْنَيْتُهُ بَعْدَ فَفْرِهِ فَآبَ بَوَاوٍ جَمَّةٍ وَسَوَامٍ

⁴⁶ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 44.

⁴⁷ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 44.

⁴⁸ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 44.

⁴⁹ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 45.

⁵⁰ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 46.

“Nice düşkünü fakirlikten sonra zengin ve gani eyledim. (Yanımdan) birçok büyük hörgüçlü ve otlayan develerle geri döndü.”⁵¹

Lâmelif: Ayakkabı bağcığı. el-Ahtal (ö. 92/710-11) şöyle demiştir:

امش الهوينى على رسلٍ لئُلحِقَهُ وَإِنْ عَجَلْتُ فَقَدْ تَقَطَّعَ بِكَ اللّامُ

“Sürüye/topluluğa yetişmek için yavaş yavaş yürü, eğer acele edersen ayakkabı bağcığın yırtılır.”⁵²

el-Yâ': Taraf, yön, alan. 'Amr (ö. ?) şöyle demiştir:

تَيَمَّمْتُ يَاءَ الْحَيِّ حِينَ رَأَيْتُهَا تُضِيءُ كَبَدْرٍ طَالِعٍ لَيْلَةَ الْبَدْرِ

“O sevgiliyi dolunay gecesi doğan ay misali parıldar bir halde gördüğüm zaman kabilenin tarafına doğru yöneldim.”⁵³

Ebû Abdillah El-Endelüsî'ye Göre Hece Harflerinin Anlamı

el-Elif: Her şeyin tek olanı, bekâr erkek.

لا تَزْكُنْ فِي الدُّنْيَا إِلَى أَلِفٍ فَمَنْ يُصَاحِبْ حَقِيرًا هَانَ فِي الزَّمَنِ

“Dünyada yalnız adama dayanma, sefil biriyle dostluk kuran kişi zaman içinde değersizleşir.”⁵⁴

el-Bâ': Çok fazla ilişkiye giren yaşlı adam.

وَاحْرِصْ عَلَى الْمَجْدِ حِرْصَ الْبَاءِ حِينَ يَرَى عَذْرَاءَ تُفْتِنُهُ بِالْمَنْظَرِ الْحَسَنِ

“Asalete, yaşlı adamın güzel bakışıyla kendisini meftun eden bakireyi gördüğü andaki hırsı gibi haris ol.”⁵⁵

et-Tâ': İçine süt sağılan kap, çanak.

وَكُنْ جَوَادًا كَرِيمًا كَفَّ دَا هِبَةً كَالْتَاءِ فِي التُّوقِ يَزُو الْعَوْمَ بِاللَّبَنِ

“Kavmi susuzluğa doyuran deve çanağı gibi cömert, asil ve ihsan ehli ol.”⁵⁶

es-Sâ': Her şeyin yumuşak, uysal olanı.

⁵¹ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 46.

⁵² el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 47.

⁵³ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi 'l-hurûf*, 47.

⁵⁴ Ebû Turâb ez-Zâhirî, *Licâmu 'l-aklâm*, (Cidde: Metâbi'û dâri'l-bilâd, 1982), 185.

⁵⁵ Ebû Turâb, *Licâmu 'l-aklâm*, 185.

⁵⁶ Ebû Turâb, *Licâmu 'l-aklâm*, 185-188.

وَابْحَثْ عَنِ النَّاءِ فِي كُلِّ الْأُمُورِ فَمَنْ رَأَى الْحَقَائِقَ أَمْسَى وَهُوَ ذُو فَطِنٍ

“Her şeyde uysallık ve mülayemeti ara, hakikati gören kişi zekâ sahibi olur.”⁵⁷

el-Cîm: büyük deve.

وَكُنْ لَدَى الْحَطَبِ مِثْلَ الْجِيمِ جَدًّا بِهِ طُولُ الْمَسِيرِ فَلَمْ يَتَعَبْ وَمَ يَهِنِ

“Problem karşısında uzun seyahatte acele eden fakat yorulmayıp zelil olmayan büyük deve gibi ol.”⁵⁸

el-Hâ’: Yaşlı kadın, Mezhic kabilesinin bir kolu.

لَا تَخْدَعَنَّكَ حَاءٌ لَا حَيَاءَ لَهَا فَإِنَّمَا هِيَ كَالْحَضْرَاءِ فِي الدِّمَنِ

“Hayâsız, yaşlı kadın seni asla aldatmasın, çünkü o, çöplükte bulunan bitki gibidir.”⁵⁹

Diğer beyitlerde harf isimleri için kullandığı anlamlar sırasıyla şu şekildedir; el-Hâ’: Avret kılı, horozibiği, “acele et” anlamında kullanılan emir kipi. ed-Dâl: Tombul kadın. ez-Zâl: Horozibiği. er-Râ’: Sinekte bulunan küçük kene. ez-Zâ’: Obur adam. es-Sîn: Yağı ve eti fazla olan adam, şişman kişi. eş-Şîn: Cinsel ilişkiden usanmayan kişi. es-Şâd: Toprakta debelenen horoz veya civciv, bakır tencere. ed-Đâd: Hüthüt kuşu, göğüsleri büyük kadın. et-Ťâ’: Genç ve cinsel birleşmeye doyumsuz adam, hörgüç, vadi inişi. ez-Zâ’: Göğüsleri büyük kadın, katar halinde develer. el-‘Ayn: Deve hörgücünün ismi. el-Ġayn: Deve, bulut. el-Fâ’: Su köpüğü. el-Ķâf: İnsanlardan müstağni kişi. el-Kâf: İnsanlar arasında arabulucu kişi. el-Lâm: Damlama zamanında ağaç, hafif yağmur zamanında ilkbahar günleri, iki hörgüçlü deve. el-Mîm: Kişide zatülcenp (hastalığının) olması. en-Nûn: Erkek balina, divit, kalem, kılıç. el-Hâ’: Çocuğun yüzündeki tokat izi. el-Vâv: İki hörgüçlü deve, çadır kazığı. Lâmelif: Ayakkabı bağcığı. el-Yâ’: Koyun memesinde arta kalan süt.⁶⁰

El-Enbârî’ye Göre Hece Harflerinin Anlamı

Kemâleddin el-Enbârî (ö. 577/1181) *Mensûru’l-fevâ’id* adlı eserinin 194. meselesinde hece harflerinin anlamları başlığı altında harflerin anlamlarına ilişkin şu bilgileri vermektedir:

⁵⁷ Ebû Turâb, *Licâmu’l-aklâm*, 185.

⁵⁸ Ebû Turâb, *Licâmu’l-aklâm*, 185.

⁵⁹ Ebû Turâb, *Licâmu’l-aklâm*, 185; Ahmed Teymûr, *Muhtârâtu Ahmed Teymûr*, (Kahire: Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabî, 1999), 236-238.

⁶⁰ Ebû Turâb, *Licâmu’l-aklâm*, 186-188.

el-Elif: Her şeyin tek olanı. el-Bâ': Çokça cinsel ilişkiye giren kişi. et-Tâ': Arsız, edepsiz kadın. es-Sâ': Devenin kendisiyle sağıldığı çamur. el-Cîm: Evin saçağı. el-Hâ': Hünsâ, çift cinsiyetli, Hâ' ve Hakem olarak bilinen kabile ismi. el-Hâ': Kasık tüyü. Ed-Dâl: Kovayı (kuyuya) sarkıtan kişi. ez-Zâl: Kül. er-Râ': Bir bitki. ez-Zâ': Kuru cilt. es-Sîn: Dağ. eş-Şîn: Elma, elma ağacı. es-Şâd: Bakır, bakır tencere. ed-Dâd: Elek sesi. et-Tâ': Düz mekan, ova. ez-Zâ': Yaşlı koç. el-'Ayn: Diz gözü⁶¹. el-Ġayn: Susuzluk, bulut. el-Fâ': Uyluk eti. el-Kâf: Boyun. el-Kâf: vekil. el-Lâm: zırh. el-Mîm: Ağacın ilk yeşeren yaprakları, kişide zatülcenp olması. en-Nûn: Balık, binek hayvanları. el-Hâ': Küçük dil. el-Vâv: Ölüm. Lâmelif: ayakkabı bağcığı. el-Yâ': Ölülerin menkıbesi.⁶²

Er-Râzî'nin Kasidesi

er-Râzî'nin (ö. 631/1234) *Kitâbu'l-hurûf* adlı risalesinde hece harflerini kullanarak yazmış olduğu kaside:

فتى ألف ومألوف وباء لقله ماله تؤذيه تاء

(O) azgın, bilindik ve yalnız bir gençtir. Fakirliğinden dolayı arsız kadın ona eziyet etmektedir.

يقيم الليل في جيم ويشقى حليب الشاة أترع منه ثاء

Gece evin saçağında oturmakta ve bir kap doldurduğu halde koyun sütünden rahatsız olmaktadır.

وما في الحاء أسلم منه قلبا سواء عنده شيخ وحاء

Kabilede ondan daha güvenilir kalpli biri yoktur. Yaşlı ve çift cinsiyetli onun nazarında ayındır.

ذليل لا دليل له ودال يرى في الذل قد تحكيه خاء

Kılavuzu ve kendisi için kuyuya kova sarkıtanı olmayan bir acizdir. Zillet içindeki durumu kasık kılını andırmaktadır.

يرى في الذل مفترشا لدال وما في بيته راء وزاء

Zillet içinde küle oturmuş halde görülür. Evinde herhangi bir bitki ve kuru cilt yoktur.

⁶¹ Diz kapağının iki yanındaki çukurlardan her biri.

⁶² Kemâluddîn Ebu'l-Berakât el-Enbârî, *Mensûru'l-fevâ'id*, thk, Hâtım Sâlih ed-Dâmin, (Beyrut: Dâru'l-râ'idi'l-'Arabî, 1990), 93-96.

ولا سين ولا شين و صاد   ولا ضاد وطاء أو وطاء

(Evinde) halat, elma, bakır tencere de yoktur. (Evinde) elek sesi (çıkamaz) ve düz veya alçak bir yer bulunmaz.

يكاد يموت من غين وأين   بلا عين ومنه زال فاء

Neredeyse yorgunluk ve susuzluktan ölecekti. Altını da yoktur. Parasızlıktan uyluk eti yok oldu (eridi).

له كاف ولكن غير كاف   نحيف القاف بين القوم ظاء

Onun kavim arasında yaşlı, ince boyunlu, yetersiz bir vekili vardır.

به لوم وعار وهو عار   عن اللام الجديد به حفاء

O kınanan ve ayıplanan biridir. Ayrıca yeni bir zırhı da yoktur ve yalın ayaktır.

تراه يشتهي نونا طريا   ولكن قد خلا من ذاك هاء

Onu taze balık arzular şeklide görürsün fakat küçük dili (boğazı) bundan yoksundur.

لعل الميم يغشاه سريعا   ولا يغنيه بعد الواو ياء

Bir ihtimal ölüm onu hızlıca kaplar ve ölümden sonra onun sesini taklit etmek ona fayda vermez.⁶³

Değerlendirme

Öncelikle hece harflerinin anlamlarına dair ilk bilgiler el-Ferâhîdî'nin *Me'âni'l-hurûf* adlı risalesine dayanmaktadır. Derleme bir eser sayılan bu risalede el-Ferâhîdî farklı dönem ve farklı şairlere ait olup harflerin anlamlarını içeren beyitleri bir araya getirmiştir. Bu risalede Câhiliyye, Muhadram ve İslamî döneme mensub şairlerin beyitleri bulunmaktadır. Fakat risaleyi tahkik eden Ramazan Abdu'ttevvâb'ın (1930-2001) ifadesiyle söz konusu beyitler, kendilerine nisbet edilen şairlerin divanlarında bulunmadığı gibi hece harfleri ve delalet ettiği anlamlar arasında da yakınlık bulunmamaktadır. Aynı şekilde bazı şairlerin nisbesiz bir şekilde sadece isimlerinin verilmiş olması şairin kim olduğu hakkında şüphe oluşmasını sağlamaktadır.

⁶³ el-Ferâhîdî, vd., *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 142-143.

Ebû Abdillâh el-Endelüsî'nin aynı harfleri kendi inşâd etmiş olduğu beyitlerde kullanması konuya zenginlik katmıştır. Ayrıca el-Ferâhîdî'nin zikrettiği beyitler genellikle hiciv, övünme vb. temalar barındırırken; el-Endelüsî aynı anlama sahip harfleri dahi genel itibariyle hikmet beyitlerine dönüştürmüştür.

er-Râzî, *Kitâbu'l-hurûf* adlı risalesinde el-Ferâhîdî'den hece harflerinin anlamlarına dair iki farklı nakilde bulunmuştur. Naklettiği anlamların kısmen farklılık bulundurmasından dolayı her bir naklin sonunda mezkûr anlamları bir araya getiren birer şiir inşâd etmiştir.⁶⁴

Son olarak hece harflerinin anlamlarının -nakillerdeki farklılıklara rağmen- bilinmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu harfler edebi tarzda yazılmış kasidelerde de geçmektedir. Örneğin el-Hansâ' (24/645) kardeşi Sahr için inşâd ettiği mersiye temalı bir şiirinde er-Râ' kelimesini bitki ismi anlamında kullanmıştır.

يَطْعُنُ الطَّعْنَةَ لَا يُرْفِئُهَا   تَمْرُ الرَّاءِ وَلَا عَصْبُ الخُمْرِ

“O (Sahr), öyle bir mızrak darbesi vuruyor ki, o darbeyi ne er-Râ' bitkisinin meyvesi ne de peçeyle sarmak tedavi edebiliyor.”⁶⁵

Bu çalışmada er-Râ' harfi için verilen anlamlara bakıldığında el-Ferâhîdî'nin “küçük kene, zayıf adam, lületaşı, denizköpüğü” anlamlarını verdiği, el-Endelüsî'nin “sinekte bulunan küçük kene” fakat İbn Enbârî ve er-Râzî'nin nakillerine göre “bitki” anlamı verdiği görülmektedir.⁶⁶

Sonuç

İslami ilimlerde kelime kısımlarından biri olan ve buldukları cümlelere ilave anlam katan me‘ânî harfler kadar kelimenin binasını oluşturan hece harfleri de önemlidir. Bu öneme binaen hece harflerinin tefsir, lügat, edebiyat, tasavvuf, fıkıh vb. ilim dallarında ele alındığı ayrıca bazı fırkaların düşünce yapısını oluşturduğu görülmektedir. Hece harflerinin şekilsel yazımları itibariyle Arap edebiyatında özellikle Abbâsî döneminde şiir sanatına konu edildiği ve belâgî açıdan genel itibariyle teşbih unsuru olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

⁶⁴ el-Ferâhîdî, *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*, 142.

⁶⁵ el-Hansâ' bint 'Amr, *Dîvânu'l-Hansâ'*, şerh, Ebu'l'Abbâs Sa'leb, thk. Enver Ebû Süveylim, (Amman: Dâru 'Ammâr, 1988), 411.

⁶⁶ el-Enbârî, *Mensûru'l-fevâ'id*, 93-96.

Bu çalışmada varılan sonuçlardan biri de el-Ferâhîdî başta olmak üzere Ebû Abdillâh, el-Enbârî ve er-Râzî'den hece harflerinin isimlerine dair aktarılan anlamlar kısmî de olsa birbirinden farklılık arz etmektedir. el-Ferâhîdî'nin risalesinde bulunan beyitlerin mezkur şairlerin mevcut divanlarında bulunmaması bir bakıma risalenin değerini düşürüyor gibi gözükmektedir. Aynı şekilde beyitlerin müstakil olması, tek beyit olarak rivayet edilmesi söz konusu beytin sadece harfin anlamı için inşad edildiği düşüncesini teyit etmektedir. Fakat el-Ferâhîdî döneminde henüz divanların tedvin edilmediğinin göz önüne alınması bu risalenin dolayısıyla barındırdığı anlamların önemli ve dikkate değer olduğu kanısını güçlendirmektedir. Hece harflerinin, delalet ettiği anlamlarla ilişkisi incelendiğinde el-Ferâhîdî'nin naklettiği anlamlar arasında "kâf" harfinin, risalede verilen anlama lügat anlam itibarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. el-Enbârî'nin aktarımına göre ise hem kaf hem de dâl harfi bu sözcüksel uyumu barındırmaktadır. er-Râzî eserinde iki farklı nakille harflerin anlamlarını vermiştir. Her iki nakli de el-Ferâhîdî'den almasına rağmen harflerin anlamları arasında farklılıklar görülmektedir. Bu, risalenin nüshalarının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Bu sebeple er-Râzî aktardığı her bir nakilden sonra o anlamları bir araya getirdiği farklı temalı birer şiir yazmıştır.

Hece harflerinin yazım şekilleri itibarıyla Arap edebiyatındaki yerinin ve hece harflerinin kullanıldığı edebi şiirlerin detaylı çalışılmasının alana katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

Kaynakça

- Ahmed, Rızâ Muhammed, *Cemâliyyâtu't-teşkîli bi'l-harf: eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-'asri'l-'Abbâsî enmûzecen*, Kulliyetu'l-Âdâb, Câmi'atu'l-Minyâ, s.1925.
- Akçay, Halil, *Mâtürîdî'de Âyetleri Tevilde Kinaye Unsuru*. *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019): 841-862.
- Akpınar, Ali, *Kur'an'da Hece Harfleri (Hurûf-i Mukattaa) ve Kuşeyri nin Hece Harfleri Yorumu*. Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Ankara 2003),
- Aksu, Hüsamettin. *Hurûfîlik*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhır. *el-Farku beyne'l-firak ve beyânu firkatî'n-nâciye*. b.y.: Dâru'l-âfâkî'l-cedîde, 1977.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-sahîh*, b.y.: Dâru tavkî'n-necât, 1422. Kitâbu fedâilî'l-Kurân, (No: 4992).
- Çağmar, M. Edip, *Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım*. AÜİFD, 43/2, (2002).
- el-Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berakât. *Mensûru'l-fevâ'id*. thk, Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Dâru'l-râ'idi'l-'Arabî, 1990.
- el-Ezdî, Ali b. Zâfir. *Garâ'ibu't-tenbîhât 'alâ 'acâ'ibi't-teşbîhât*. thk. Muhammed Zağlûl Selâm-Mustafa es-Sâvî el-Cuveynî. Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, vd., *Selâsu kutubin fi'l-hurûf*. thk. Ramazan 'Abduttevvâb. Kahire: Mektebetu'l-hâncî, 1982.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-munîr fi garîbi Şerhi'l-kebîr li'l-Râfî*. Beyrut: el-Mektebetu'l-ilmîyye, ts.
- Gökmen, Sacide. *Hurûfîlik ve Misâli'nin Bir Gazelinin Hurûfîlik Bağlamında Şerhi*. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 9/1 (Nisan 2017).
- el-Ĥansâ', bint 'Amr. *Dîvânu'l-Ĥansâ'*. Şerh. Ebu'l'Abbâs Sa'leb. thk. Enver Ebû Süveylim. Amman: Dâru 'Ammâr, 1988.
- İbn 'Akîl, Bahâüddîn Abdullah. *el-Musâid alâ teshîli'l-fevâid*, thk. Muhammed Kâmil Berakât. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1045 h.
- İbn 'Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali. *Resâilu İbn 'Arabî*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2001.
- İbn Mu'tez, Abdullah. *Dîvânu İbn Mu'tez*, Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- İbn Sînâ', Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh. *Tis'ü resâ'il fi'l-hikme ve't-tabiiyyât*, Kahire: Dâru'l-'Arab, ts.
- el-İfrîkî, Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- el-Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ'*. Kahire: el-Matba'atu'l-emîriyye, 1914.
- Karaman, Ferruh, *Alfabenin icadı ve harflerin kökeni*. Marife dini araştırmalar dergisi, 20/2, (2020).
- el-Kanâziî, Ebu'l-Mutarrif Abdurrahman b. Mervân. *Tefsîru'l-Muvatta'*. Âmir Huseyn Sabrî. Katar: Dâru'n-nevâdir, 2008.
- el-Kâsânî, Alâuddin. *Bedâ'iu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-'Arabî, 1982.
- el-Kefevî Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa. *Kitâbu'l-kulliyât*. thk, Adnan Dervîş- Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1998.
- el-Kutubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk, Hişâm Semîr el-Buhârî. Riyad: Dâru 'alemi'l-kutub, 2003.
- es-Salih, Subhî. *Mebâhisu fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1977.

- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfu ve'l-beyân*, thk, Ebû Muhammed b. Aşûr. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2002.
- et-Taberânî Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. Musul: Mektebetu'l-'ulûm ve'l-hikem, 1983.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kurân*. thk, Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2000.
- Teymûr, Ahmed, Muhtârâtu Ahmed. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1999.
- ez-Zâhirî, Ebû Turâb. *Licâmu'l-aklâm*. Cidde: Metâbi'u dâri'l-bilâd, 1982.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon. b.y.: Dâru'l-hidâye, ts.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002.